

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
“МАЗЫРСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ І. П. ШАМЯКІНА”

**МІЖНАРОДНЫЯ
ШАМЯКІНСКІЯ ЧЫТАННІ
“ПІСЬМЕННІК – АСОБА – ЧАС”**

Матэрыялы

III Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі

Мазыр, 27 верасня 2013 г.

Мазыр
МДПУ імя І. П. Шамякіна
2013

упэўненасць у заўтрашнім дні. Незапатрабаванымі на поўную моц сталі сумленнасць, шчырасць, пачуццёвасць. Іншымі словамі, традыцыйна-вартасныя якасці.

Духоўны заняпад, у якім часткова апынуліся на хвалях перабудовы – разбурэння нават тых каштоўнасцей, якія трэба было пакінуць нечэпанымі, лагічна прывёў да страты стабільнасці, а значыць, і камфортнасці пачування чалавека ў свеце, нявер’е ў заўтрашні дзень. Адсюль – страх перад жыццём, адсутнасць ідэалаў, няведанне шляхоў да аптымістычнага выхаду з тупіковага становішча. Героі аповесці Ю. Станкевіча вынаходзяць назву гэтаму пачуццю – Бесапатам.

Яшчэ больш змрочныя перспектывы вымалёўваюцца ў аповесці “Эрыніі”: *“Эпоха асветы скончылася, народы дэмаралізаваліся, а іх лідэры – нікчэмныя. Калектыўнае самазабойства якраз і пачынаецца з адмаўлення традыцыйных каштоўнасцей, пры якім асобныя вяртлявыя і хітрыя, як чарвякі, індывіды могуць і выжыць, а народ немінуча загіне”* [2, с. 78].

Суіцыдальныя настроі герояў Ю. Станкевіча многае вытлумачваюць. Жывуць яны без усведамлення мэты і сэнсу, не маюць арыенціраў-указальнікаў да змястоўнага, адухоўленага жыцця. Каб выжыць у бязлітасным свеце, трэба навучыцца без жалю забіваць. Няўменне правіць расправу разглядаецца як недахоп. Жорсткая рэальнасць дыктуе свае законы існавання, падзяляе людзей на тых, каму “ўсё дазволена” і на “мяккіх душой”, з якімі робяць усё, чаго захочуць “моцныя”.

Прафесійнага чытача нашай прозы можа не задавальняць часам слабая псіхалагічная абгрунтаванасць характараў Ю. Станкевіча, у многім іх звездзенасць да некалькіх тыпаў, аголенасць і нават збедненасць унутранага свету герояў, моўная “паспешлівасць”, недакладнасць... Але разам з тым прысутнічае на старонках яго кніг галоўнае – зацікаўленая, страсная, заглыбленая размова пра сучасніка, сённяшні і заўтрашні дзень Бацькаўшчыны.

Пры чытанні твораў Ю. Станкевіча бывае няўтульна, вусцішна, адзінока... Аднак, як і герой апавядання “Тэрыторыя шчасця”, *“я хачу пабачыць усё гэта на свае вочы. Гэта мая мэта. Чалавек без мэты – нішто. Хіба не так?”* [2, с. 276]. І яшчэ. На нашым шляху да Беларусі вельмі важна быць відушчымі... Таму ўпарта, з надзеяй на працяг размовы чытаецца кожная наступная кніга пісьменніка.

Літаратура

1. Станкевіч, Ю. Любіць ноч – права пацукоў / Ю. Станкевіч. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 332 с.
2. Станкевіч, Ю. Мільярд удараў / Ю. Станкевіч. – Мінск : Галіяфы, 2008. – 320 с.

Косціна Ж. В. (Баранавічы, Беларусь)

ГІСТАРЫЧНЫ МАТЫЎ У ТВОРЧАСЦІ Ю. І. КРАШЭЎСКАГА

Сучасныя даследчыкі Вячаслаў Рагойша і Віктар Яцухна адзначаюць тое, што паняццяў *матыў* і *тэма* [4, с. 15].

У дачыненні да мастацкай літаратуры матывам часцей за ўсё называюць адцягненае ад канкрэтнасці дэталю і выражанае ў прасцейшай славеснай формуле схематычнае выкладанне элементаў зместу твора, якія ўдзельнічаюць у стварэнні фэбулы (сюжэту) [3, с. 177]. Матыў, па азначэнні А. М. Весялоўскага, – «нервовы вузел» паведамлення. Дакрананне да такога вузла выклікае ўзрыў эстэтычных эмоцый, прыводзіць да руху ланцужка асацыяцый, якія дапамагаюць правільнаму ўспрыманню твора [3, с. 179].

Гістарызм – паняцце, якое склалася ў літаратуры XIX стагоддзя для абазначэння новага падыходу ў паказе мінулага, калі пісьменнік хоча зразумець і паказаць своеасабліваць асобнай эпохі, асабліваць характараў і ўчынкаў людзей. Па-іншаму аўтар імкнецца падысці да мінула гістарычна. Гэты новы падыход праяўляецца ў стварэнні так званых гістарычных жанраў: раманаў, драм, паэм на гістарычныя сюжэты.

Прынцып гістарызму, як усвядомленае патрабаванне ўліку асаблівых умоў часу, з’яўляецца параўнальна позняй заваёвай навукі і мастацтва. Шырокае распаўсюджанне ён атрымаў толькі ў XIX стагоддзі. Даследчыкі літаратуры сцвярджаюць, што менавіта рамантыкамі была прадстаўлена і развіта важная эстэтычная праблема – праблема гістарызму. У мастацкіх творах гэта выявілася не толькі ва ўзнаўленні так званага «мясцовага каларыту», але і ў адлюстраванні «духу часу» – духу розных эпох і нацыянальных культур, пад якімі рамантыкі разумелі асабліваць нацыянальнага ўкладу, вераванняў, абрадаў, паняццяў і паводзін людзей.

Прынцып гістарызму даўно ўжо стаў адным з асноўных прынцыпаў нашай літаратуры і літаратуразнаўства. З важнасцю праблемы злучаны комплекс найскладаных пытанняў ужо распрацаваных і тых, якія чакаюць рашэння. Апошняе робіць праблему гістарызму актуальнай і дыскусійнай, якая патрабуе розных аспектаў асвятлення і жывой навуковай спрэчкі. Нават сам тэрмін «гістарызм» у яго спецыфічна літаратуразнаўчым значэнні нельга пакуль лічыць досыць адкрытым і бясспрэчным у сэнсе таго зместу, які ўкладваецца ў гэта паняцце [1, с. 7]. Таму тэрэтычная пастаноўка пытання гістарызму ў літаратуры нават на такім вузкім матэрыяле, якім з’яўляецца польская гістарычная творчасць Ю. І. Крашэўскага, не пазбаўлена вядомай навуковай цікавасці.

Юзаф Ігнацы Крашэўскі – вядомы польскі пісьменнік, заснавальнік польскага рамана, аўтар 232 аповесцей і раманаў, з іх 88 – гістарычных. Акрамя таго, ён вядомы як крытык, літаратуразнаўца, фалькларыст, этнограф, гісторык, краязнаўца, мастак і мастацтвазнаўца.

Дзеянне ў аповесці «Апошняя са слупкіх князёў» адбываецца ў 1599–1600 гг.; у ёй праўдзіва паказана своеасаблівая «траянская вайна» з-за слупкай князёўны Соф’і Алелькавіч паміж прадстаўнікамі двух магнацкіх родаў Вялікага княства Літоўскага – Крыштафам Радзівілам і Геранімам Хадкевічам. Гэтую гісторыю адным з першых апісаў у рукапісным мастацкім творы на польскай мове «Трагедыя, або Пачатак значнага ўпадку ў доме княства Літоўскага» Крыштаф Зяновіч – брэсцкі ваявода, які паходзіў са шляхецкага роду Вялікага Княства Літоўскага [2, с. 8].

Апекуном Соф’і стаў яе дзядзька – жмудскі стараста Юрый Хадкевіч, прадстаўнік вядомага ў тыя часы магнацкага роду. Калі Юрый Хадкевіч памёр, апекунства перайшло да ягонага брата Гераніма, віленскага кашталяна і брэсцкага старасты. Дзяўчына жыла ў Вільні ў палацы Хадкевічаў. Гэта быў не палац, а хутчэй крэпасць, ён меў тоўстыя сцены, нагадваў замак і быў добра прыстасаваны да абароны. Ю. І. Крашэўскі нідзе не падае падрабязнага апісання партрэта князёўны, але зазначае, што *«ніколі не скажаш, што гэтая дзяўчына расла гора не ведаючы, што ёй усяго хапала, такая яна худая і слабая. Здаецца, ветрык дзьмухне і яна паваліцца. Затое з твару прыгожая, хоць увесь час дужа сасмучаная, нібы нядаўна плакала ці хварэла»* [2, с. 8].

Спачатку з першым апекуном, а потым з другім віленскі ваявода Крыштаф Радзівіл, які ўбачыў добрую магчымасць павялічыць радавыя ўладанні, заключыў дамову, паводле якой Соф’я (6 лютага 1600 г.) выйдзе замуж за ягонага сына Януша. У дамове адзначалася, што Соф’я сама павінна была зрабіць выбар: згадзіцца на гэты шлюб або адмовіцца ад яго. Януш Радзівіл яшчэ ў той час, калі Соф’я жыла ў Брэсце з бацькамі, стаў часта бываць у гасцях у князёўны, стараўся спадабацца ёй, і гэта яму ўдалося.

Але неўзабаве надзеі маладых на шчаслівы шлюб пахіснуліся. Узгарэлася судовая справа паміж Радзівіламі і Хадкевічамі за мястэчка Копысь, якое Радзівілы аддалі пад заклад Хадкевічам, а потым захацелі забраць назад. Несправядлівы суд пастанавіў, каб Хадкевіч выплаціў сто тысяч коп Радзівілам, калі ж не зробіць гэтага, то будзе асуджаны на баніцыю (выгнанне за межы дзяржавы). Абураны гэтым, Геранім Хадкевіч пасварыўся з Крыштафам Радзівілам і адмовіўся выконваць дамову, а князю Янушу забараніў быць у сваім доме і нават пасылаць Соф'і лісты.

Бацька Януша спрабаваў памірыцца з Хадкевічам, паслаў да яго дванаццаць сенатараў, сярод якіх быў і славуты канцлер Леў Сапега, з просьбай угаварыць Гераніма Хадкевіча хаця б не перашкаджаць бачыцца князю Янушу і князеўне Соф'і. Менавіта як тонкага палітыка ва ўнутрыдзяржаўных справах раскрывае вобраз Льва Сапегі празаік: *«Ён заўсёды памяркоўна вырашаў справы, кожны раз шукаў спосабы для прымірэння і трымаўся гэтага, не становіўся ні на чый бок, выступаў за згоду і паразуменне, ён быў нібы створаны для ролі пасрэдніка»* [2, с. 140]. Але Хадкевіч не пайшоў на прымірэнне. Да ўсяго гэтага дадаваліся яшчэ і рэлігійныя рознагалосці. Януш быў хрышчоны ў каталіцтве. А Соф'я цвёрда трымалася бацькавага завету і паставіла ўмову – вянчацца толькі па праваслаўным абрадзе і ў будучым хрысціць сваіх дзяцей у праваслаўнай царкве.

Крашэўскі нідзе не згадвае, што Соф'я Слуцкая была праваслаўнай і цвёрда прытрымлівалася гэтай веры. Яе апякун Геранім Хадкевіч быў католікам, але ён не прымусіў і, відаць, не прымушаў Соф'ю перайсці ў каталіцтва. Соф'я ж няўхільна прытрымлівалася той веры, якую спавядалі яе дзед Юрый Юр'евіч і бацька Юрый Юр'евіч II. Яна паставіла як умову шлюб, каб яе вянчанне з князем, які ў той час быў каталіком (а ягоны бацька кальвіністам, але не праваслаўным, як апісана ў аповесці), прайшло па праваслаўным абрадзе, і каб дзеці ад іх шлюб, былі абавязкова праваслаўнымі. Сам Януш пазней стаў кальвіністам. Павага да веры сваёй жонкі ў яго была, аб чым сведчыць і яго згода вянчацца так, як яна хацела, і пазнейшыя захады да таго, каб захаваць яе памяць.

Тыя дванаццаць гадоў, якія засталася пражыць Соф'і Слуцкай пасля шлюб, былі для яе часам беззаветнага служэння праваслаўю. Яна не здрадзіла веры сваіх продкаў, адстойвала яе ў межах сваіх уладанняў. Яна прымала самы чынны ўдзел у дзейнасці Спаса-Праабражэнскага брацтва ў Слуцку. Пры яе ўдзеле быў заснаваны Праабражэнскі манастыр, пры якім былі багадзельня і вучылішча. Соф'я Слуцкая апекавалася дзейнасцю манастыроў і цэркваў, шчодро ахвяравала на іх, сама рабіла дарагія, шытыя золатам і срэбрам аблачэнні для святароў, прадпрымала паломніцтвы ў дальнія цэрквы ў час іх храмавых свят. Дзякуючы ёй, праваслаўе на Слуцчыне паспяхова супрацьстаяла наступу уніі і каталіцызму.

Ю. І. Крашэўскі і ў гэтым творы грунтаваўся на гістарычныя крыніцы і з гранічнай дакладнасцю аднавіў падзеі, якія адбываліся ў Вільні ў канцы 1599-га – пачатку 1600 года. У аповесці паказана складаная сітуацыя з веравызнаннямі ў Вялікім Княстве Літоўскім, якая склалася пасля прыняцця Брэсцкай уніі 1596 года, калі пачаўся наступ каталіцызму супраць усіх іншых вер, і асабліва праваслаўнай: *«Пачаліся нападенні на цэрквы, у святароў кідалі камянямі. <...> Увесь час на вуліцах, цвінтарых, у дзвярах цэркваў ішлі крывавыя сутычкі за памяшканні храмаў, біліся ў прыдзелах цэркваў, прыступкі алтароў былі завалены трупамі, католікі перамагалі»* [2, с. 140]. На чале прадстаўнікоў інтарэсаў Папы Рымскага на землях Вялікага Княства Літоўскага стаялі езуіты, якія для дасягнення сваіх мэт прымянялі самыя розныя, у тым ліку і гвалтоўныя сродкі. Празаік праўдзіва паказвае хітрасць і хцівасць прадстаўнікоў гэтага ордэна праз апісанне сустрэчы рэктара айца Гарсія Алабянуса з айцом Янам Брантам напярэдадні прыезду пасольства караля з мэтай прымірэння двух варагуючых сем'яў.

Выбіраючы тактыку паводзін, рэктар раіць распальваць негатыўныя пачуцці ў Хадкевічаў, пераканаць іх у неабходнасці клятвапарушэння, бо *«калі Хадкевічы пададуць руку Радзівілам і ерэтыкам, то яны падпарадкоуюць сабе і нас, а значыць стане цяжка нам самім. Тут трэба рабіць усё, прычым з усіх сіл — праз рэлігію, праз ордэн, каб сенатары іх не памірылі. Нам выгадней, каб доўжыліся і пашыраліся толькі сваркі і звады»* [2, с. 245].

Рэалізуючы прынцып гістарызму, ствараючы «каларыт мясцовасці» Ю. І. Крашэўскі падрабязна апісвае старажытную Вільню, падкрэсліўшы яе рэлігійную і сацыяльна-палітычную прыналежнасць, дзе побач стаялі царква, касцёл, мячэць: *«Яўрэі перамешваліся тут з ліцвінамі, ліцвіны з рускімі, шляхта з гараджанамі, хрысціяне з мусульманамі, татары з сялянамі, купцы з панамі і князямі»* [2, с. 147].

Як сцвярджаюць некаторыя вучоныя, Ю. І. Крашэўскі шмат захапляўся вывучэннем першакрыніц, але іншы раз у яго творах можна знайсці несупадзенне ў паказе пэўных падзей. Такія памылкі адлюстраваны ў аповесці «Апошняя са слуцкіх князёў» пры паказе вобраза Крыштафа Радзівіла. У той час Крыштаф Мікалай Радзівіл быў віленскім ваяводам, вялікім гетманам літоўскім. У тыя часы, калі распачалася спрэчка з Хадкевічамі, Крыштаф Радзівіл быў кальвіністам, а не праваслаўным, як апісвае Ю. І. Крашэўскі. Аднак ён быў актыўным дзеячам Рэфармацыі, якую патрымлівалі і праваслаўныя. Верагодна, аўтар ахвяруе праўдай гісторыі на карысць праўды мастацкай, бо па задуме праваслаўная Соф'я Апелькавіч павінна была без перашкод праваслаўнай царквы абвянчацца з князем Янушам, сынам гетмана. Ідывідуалізуючы вобраз Крыштафа Радзівіла, пісьменнік апісвае ягоны партэт, яўна ўзгадваючы іканаграфію Крыштафа Мікалая Радзівіла «Перуна»: *«У яго быў сур'ёзны, бледны твар, у чорных вачах свяціўся магутны дух. Чорныя вусы, канцы якіх звешваліся ўніз, і чорная барада – прыкмета іх роду – дапаўняла ягоны воблік. На твары ў яго таксама адбівалася мужнасць, упэўненасць у сваіх сілах, нават адценне пагарды і пыкі. Здавалася, што такі чалавек не можа быць лагодным і чулым»* [2, с. 184]. Па законах рэалізму знешні воблік персанажа павінен адлюстроўваць характар, пэўным чынам ён раскрывае галоўныя рысы Радзівілаў – сквапнасць і славалюбства. Адчуваючы сябе гаспадаром усходніх земляў Кароны, заручыўшыся падтрымкай канфедэратаў, прадстаўнікоў шляхты князёў Астрожскіх, Сангушкаў, Вішнявецкіх, Карэцкіх, Ражынскіх, Горскіх, Саламарэцкіх, Пузыняў, Глебавічаў, Галаўчынскіх, Крыштаф Мікалай не баіцца пагражаць каралю, бо адчынае падтрымку дробнай шляхты і ўсяго пакрыўджанага каталікамі-езуітамі віленскага люду.

Ю. І. Крашэўскі прысвячае апошнія дзве главы аповесці лёсу Соф'і Слуцкай пасля замужжа з Янушам Радзівілам, і якраз у іх адступаецца ад гістарычнай праўды. Ён тлумачыць раннюю смерць княгіні тым, што яна не магла вынесці абьякавасці мужа да яе і пакутавала ад таго, што яе шлюб нібыта не быў благаслаўлены. Якраз гэтага не было. Соф'я ў шлюбе не вяла замкнутае самотнае жыццё, як паказана ў творы. Князь Януш не быў абьякавы да спраў жонкі, ён падзяляў імкненне Соф'і адстойваць праваслаўную веру ў сваіх уладаннях. Нават пасля яе смерці ён выдаваў граматы ў падтрымку праваслаўя. У адной з іх прадпісвалася, каб «цэрквы, архімандрыты, ігумены, манастыры і брацтвы ў княстве Слуцкім і іншых маіх уладаннях на вечныя часы недатыкальна, без усялякай перамены былі захаваныя ў поўнай свабодзе свайго богаслужэння, унія ў гэтых цэрквы не павінна ўводзіцца ніякім гвалтоўным або прыдуманым спосабам» [2, с. 12]. Але, як мы мяркуем, аўтар спрабуе стварыць вобраз ахвяры гульні чужых інтарэсаў, хцівасці вялікіх магнатаў. Чыстая душой, закаханая ў мужа, які забыўся пра любую жонку, балуючы з прыяцелямі, Соф'я пасля перадсмяротнага прычасця кідае Янушу Радзівілу словы праўды: *«Ты быў сапраўдным Радзівілам, а не мужам, табе была патрэбна спажыва для душы, для славы, багацця,*

поспеху, ты гэтым жывеш. Вазьмі за жонку такую, якой хапіла б для жыцця славы, хвалы, раскошы, для якой шчасцем былі бы ўжо сам тытул і саноўнасць. І ты будзеш шчаслівы» [2, с. 322].

Такім чынам, Ю. І. Крашэўскі, звяртаючыся ў сваіх аповесцях «Маці каралёў» і «Апошняя са слуцкіх князёў» да гісторыі Вялікага Княства Літоўскага перыяду XVI – пачатку XVII стагоддзя, імкнецца сцвердзіць вялікую ролю гэтай слаўнай у мінулым дзяржавы для культурнага, рэлігійнага і палітычнага лёсу Усходняй і Заходняй дзяржавы. На нашу думку, ліцвін па паходжанні, прэзаік жадаў абудзіць у сваіх сучаснікаў гістарычную памяць, паўплываць на станаўленне нацыянальнай свядомасці, бо гэта з’яўлялася падмуркам барацьбы супраць сістэмы гвалту над чалавекам, якой у XIX стагоддзі было самадзяржаўе. Ю. І. Крашэўскі гістарычныя матывы раскрывае паводле прыцыпаў рэалізму, мастацкага метаду, што панаваў у заходнееўрапейскай літаратуры. Пісьменнік імкнуўся да непасрэднай дакладнасці адлюстравання, да мастацкага ўзнаўлення жыцця ў формах самога жыцця. Гэта прадстаўлена ў падрабязных апісаннях старажытнай Вільні і яе жыхароў, замкаў Вітаўта, Ягайлы, Радзівілаў і Хадкевічаў. Інтэрпрэтуючы асоб гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, прадстаўнік польскага рэалізму, дакладна апісваючы іх партрэты, дэталізуючы прадметы інтэр’еру, карыстаючыся псіхалагічнай матывіроўкай іх дзеянняў і ўчынкаў, імкнецца перадаць іх волю да ўлады, жаданне рэлізаваць уласныя інтарэсы.

Літаратура

1. Горский, И. К. Польский исторический роман и проблема историзма / И. К. Горский; Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1963. – 263 с.
2. Крашэўскі, Ю. Кароль у Нясвіжы. 1784 ; Апошняя са слуцкіх князёў : гіст. аповесці / Юзаф Крашэўскі ; пер. з пол. мовы, прадм. і камент. М. Кенькі. – Мінск: Маст. літ., 2009. – 335 с.
3. Энциклопедический словарь юного литературоведа / сост. В. И. Новикова. – М. : Педагогика, 1988. – 416 с.
4. Яцухна, В. І. Тэорыя літаратуры : вучэб. дапаможнік / В. І. Яцухна ; М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 151 с.

Кошман П. Р. (Мазыр, Беларусь)

МЕНТАЛЬНЫ ВОБЛІК ЛРЫЧНАГА ГЕРОЯ УЛАДЗІСЛАВА СЫРАКОМЛІ

Літаратура Беларусі XIX ст. характарызуецца разнастайнасцю афармлення пачуцця прывязанасці яе аўтараў да роднай зямлі, якое знаходзіла шчырае выяўленне ў абсягах і польскай (рэчпаспалітаўскай), і літвінскай, і заходнерускай і, урэшце, беларускай, ідэнтычнасці. У сучасным дыскурсе гістарычнай навукі гэтыя ідэі разглядаюцца як стратэгіі, што канкурыравалі паміж сабой на працягу фарміравання беларускай нацыі, сцвярджаючы розныя пункты гледжання на яе паходжанне і ступень самастойнасці. Аднак калі антаганістычнасць ідэалагічных устаноў “польскасці” і “заходнерусізму” відавочная, то параўнанне мадэлей самасвядомасці аўтараў XIX ст. ва ўсіх іншых варыянтах звычайна ўтрымлівае не супрацьлегласць, а ўзаемапранікненне. Я. Чачот, напрыклад, на польскай мове апісваў слаўныя подзвігі даўніх літвінаў і даследаваў крывіцкі дыялект. В. Дунін-Марцінкевіч захапляўся прыгажосцю роднай польскай мовы (“Во तेz піекны nasz języк” [1, с. 147]) і дэкламаваў, што, “вырасшы сярод літвінаў, палюбіў беларусінаў” [1, с. 62], П. Шпілеўскі расказваў расійскім суайчыннікам пра самастойнасць старажытнай беларускай мовы.